

L'ensenyament als pobles del Baix Llobregat a mitjan segle XIX i la seva adequació a la Llei Moyano (1857): l'Informe Barnoya

Teaching in the towns and villages of Baix Llobregat in the mid-19th Century and its adaptation to the Moyano Law (1857): The Barnoya report

Josep Lluís Barrasa Pinedo

Equip d'Assessorament Psicopedagògic d'Esplugues-Sant Just Desvern

Rosario Calero Grillo

IES Martí Dot, de Sant Feliu de Llobregat

RESUM

En aquest article els autors presenten una anàlisi de l'impacte que va tenir l'aprovació de la Llei Moyano (1857) en l'ensenyament del Baix Llobregat. En el treball s'ofereix una visió panoràmica de la situació de l'ensenyament primari a tota la comarca, que depenia llavors de Sant Feliu de Llobregat, població que actuava de cap de partit. Per tal de realitzar aquesta investigació, els autors s'han basat en l'informe que l'inspector Bruno Barnoya va concloure el 4 de juliol de 1858, quan encara no feia un any que s'havia aprovat la Llei Moyano. A través de les informacions recollides i de les estadístiques elaborades, es confirma el lamentable estat en què es trobava l'ensenyament primari, molt especialment pel que fa a les nenes, amb unes escoles mal dotades, uns mestres mancats generalment de la preparació pertinent i abandonats sovint pels poders municipals, responsables llavors del seu sosteniment.

PARAULES CLAU: història de l'educació, ensenyament primari, Llei Moyano, Baix Llobregat.

ABSTRACT

In this article, the authors present an analysis of the impact of the Moyano Law (1857) on teaching in Baix Llobregat. The work offers an overview of the situation of primary teaching in the region, at that time under Sant Feliu de Llobregat, the town that acted as party head. To perform this research, the authors drew mainly from the report by inspector Bruno Barnoya, closed on July 4, 1858, when the Moyano law had not yet been enacted. The information collected and the statistics generated confirm the regrettable condition of pri-

mary teaching at the time, very particularly with regard to girls, with poorly equipped schools, under-qualified teachers, all abandoned by the municipal authorities that were supposedly responsible for supporting them.

KEY WORDS: history of education, primary teaching, Moyano Law, Baix Llobregat.

L'any 1857 es va promulgar a Espanya la llei d'educació coneguda com Llei Moyano. Aquesta Llei, amb alguns retocs, va regir l'ensenyament a l'Estat espanyol des de 1857 fins a la promulgació de la Llei general d'educació de Villar Palasí, el 1970. L'aplicació de la Llei Moyano, independentment dels beneficis que aportà al conjunt del país en matèria educativa, començà a generar o reafirmar un seguit de figures i institucions, com ara la Inspecció Educativa i els Consells Locals d'Instrucció Primària, que si bé van prendre un caràcter progressivament burocràtic, van contribuir a deixar constància dels fets que passaven entorn de l'educació: actes i informes, principalment. L'afortunada troballa d'un d'aquests informes a l'Arxiu de la Universitat de Barcelona, el de l'inspector Bruno Barnoya, de 1860, ens permetrà conèixer la situació real de l'ensenyament primari al Baix Llobregat.

D'altra banda, els governs de mitjan segle XIX s'interessaren, per primer cop a Espanya, a conèixer quin era el nivell d'alfabetització de la població. Això és el que passa amb el cens de 1860. Un interès coherent amb la promulgació de la Llei Moyano. Els resultats obtinguts pel cens van ser pobres, com era d'esperar, en uns moments en què la resta d'Europa i, particularment, els països del centre i el nord europeus tenien uns índexs d'alfabetització, en alguns casos, notables. Nosaltres hem utilitzat les dades d'aquest cens per a poder contextualitzar-les amb les relatives a l'ensenyament, atès que reflecteixen la realitat social, econòmica i cultural d'aquell moment. Així doncs, farem també un breu recorregut per l'estat de l'alfabetització als diferents pobles de la comarca del Baix Llobregat, segons el cens de 1860.

En aquest estudi presentem, en primer lloc, una visió global —socioeconòmica i cultural— de la comarca del Baix Llobregat en els anys de la promulgació de la Llei Moyano i del cens de 1860. Posteriorment, es recorden els aspectes més significatius d'aquesta Llei per tal d'entendre millor les dades que, a partir de l'Informe Barnoya, ens apropen a la situació de l'ensenyament als diferents pobles de la comarca del Baix Llobregat l'any 1860. Creiem que aquestes dades constituiran la base necessària a partir de la qual es podrà construir la història de l'ensenyament a la comarca o a qualsevol dels seus pobles i ciutats. Concretament, han servit als autors de punt de partida per a elaborar la història de l'ensenyament a Esplugues de Llobregat.

1. Economia i societat al Baix Llobregat a mitjan segle XIX

El Baix Llobregat ha experimentat en els últims dos-cents anys una transformació extraordinària. Sens dubte, resulta difícil imaginar i comparar la situació actual de la comarca amb la del 1860, tant en els aspectes d'organització territorial, com en els demogràfics, socials o econòmics. A mitjan segle XIX, el Baix Llobregat continuava sent una comarca fonamentalment agrícola. Hi havia existit, però, una indústria tèxtil llanera manufacturera que s'havia desenvolupat molt al llarg del segle XVIII, fonamentalment en les poblacions de Martorell, Olesa i Esparreguera. Aquesta primera industrialització va impulsar el creixement econòmic d'aquestes poblacions i es va traduir en un increment demogràfic. Ara bé, aquesta indústria llanera havia iniciat la seva decadència a finals del XVIII i va desembocar en la seva desaparició a principis del segle XIX. Sembla que la decadència industrial d'aquesta zona va ser deguda al fet que no es va produir la inversió necessària per a substituir la mà d'obra per màquines. Una altra raó d'aquesta decadència va ser la substitució progressiva de la llana pel cotó. Aquest era, i és, més econòmic, higiènic i fàcil de treballar.

En pocs anys Catalunya es va situar en el quart lloc mundial en productes manufacturats de cotó, després d'Anglaterra, França i els Estats Units, i per davant de Bèlgica i Itàlia, gràcies a les fàbriques barcelonines mogudes pel carbó importat i a les fàbriques instal·lades en diferents poblacions i colònies dels rius Llobregat i Ter, les aigües dels quals generaven la força hidràulica imprescindible per a l'obtenció d'energia. Al Baix Llobregat la infraestructura que va permetre iniciar el procés d'industrialització havia estat la inauguració, l'any 1819, del Reial Canal de la Infanta Carlota. Aquest canal, de disset quilòmetres de llargada, recull les aigües del Llobregat a l'alçada del Papiol i de Molins de Rei; discorre fins al mar pel marge esquerre, i travessa els termes municipals de Sant Feliu, Sant Joan Despí, Cornellà i l'Hospitalet.

Els propietaris de terres de la comarca, promotors del projecte, van finançar l'obra perquè pretenien aprofitar-se dels nous cultius que inevitablement comportaria l'arribada del regadiu als camps, fins aleshores inaccessibles a les aigües de reg. Així és com el Baix Llobregat es va convertir en l'hort de Barcelona. L'aprofitament de la força hidràulica mitjançant la construcció de salts d'aigua va atreure capitals foranis i va possibilitar, a més, l'establiment de les primeres instal·lacions industrials. L'any 1826 en va aparèixer la primera: es tractava d'un molí fariner a Cornellà. Al cap d'uns anys, el 1850, es varen construir dues fàbriques tèxtils dedicades a la fabricació d'indianes.¹ Aquests teixits de cotó, la nova fibra que desplaçaria

1. Joan TARDÀ et al., *Pagesos, obrers, ciutadans: Història de Cornellà de Llobregat*, Cornellà, Expres Serveis, 1993, p. 56.

la llana, es deien així perquè procedien de l'Índia, però ben aviat serien fabricats a Catalunya. Eren estampats en un o més colors, per una sola banda.

La plataforma que havia d'assegurar la intensificació de la industrialització a la comarca va ser la inauguració del ferrocarril Barcelona-Molins de Rei-Martorell (1854-1856), pocs anys després del desplegament de la línia Barcelona-Mataró, primera existent a la Península. L'arribada del tren possibilitaria la configuració d'un segon eix industrial a les primeries del segle xx, caracteritzat per l'ús de l'electricitat en substitució de la força hidràulica. El canal de la Infanta s'havia convertit en l'eix vertebrador de la introducció del maquinisme al Baix Llobregat. En el còmput industrial de la comarca de l'any 1861, Cornellà era la població amb major cens de telers del Baix Llobregat.

Segons el cens de 1860 i els *Resums de cèdules d'inscripció dels pobles del partit judicial de Sant Feliu de Llobregat, 1862-1863*,² al Baix Llobregat, l'agricultura ocupava una part molt important de la població masculina, bàsicament formada per propietaris, jornalers del camp i, molt probablement, els qualificats com «sirvientes» i, encara que el cens no ho reflecteixi, també de la població femenina. L'activitat industrial, agrupant en aquest apartat els industrials, fabricants i jornalers en les fàbriques, començava a obrir-se camí i un segle més tard serà la gran font d'ocupació laboral de la comarca. Finalment, el sector terciari de l'economia, els serveis, eren pràcticament testimonials. No cal esmentar l'espectacular augment demogràfic de qualsevol dels pobles en un segle i mig. En el següent quadre s'han agrupat algunes de les dades recollides en els resums del cens de 1860. Pel que es refereix a Esplugues de Llobregat, que no arribava al miler de persones, podem veure com la seva població era majoritàriament agrícola. Una part considerable dels seus habitants eren propietaris agrícoles, en nombre de cent quatre, i quasi un centenar eren jornalers. La resta de professions, tal com podem veure, eren força minoritàries.

A l'inspector d'Ensenyament Primari Bruno Barnoya, a l'informe del qual ens referirem més endavant, li interessaven les dades demogràfiques de la comarca per la vinculació entre aquestes xifres i el nombre d'escoles i d'altres aspectes relacionats amb l'educació, que imposava la Llei Moyano. L'inspector Barnoya hagué de consultar als diferents municipis les dades de població. Així començava l'informe que va confeccionar al juliol de 1858 per al rector de la Universitat de Barcelona, de qui depenien les escoles i els mestres: «Este partido [es refereix al de Sant Feliu de Llobregat] se compone de 32 distritos municipales formados por 49 pueblos y cuadras o caseríos. Cuatro de dichos distritos tienen más de 3.000 almas pero no llegan a 10.000; 12 constan de más de 1.000 y menos de 3.000, 10 son mayores

2. Arxiu Comarcal de Sant Feliu de Llobregat, llig. 497, núm. 4.

QUADRE I

<i>Població</i>	<i>Total</i>	<i>Propietaris (de terres)</i>	<i>Jornalers del camp</i>	<i>Indust.</i>	<i>Obrers liberals</i>	<i>Profes.</i>	<i>Servents</i>	<i>Pobres</i>
Abdera	769	83	115	15	43	1	9	4
Begues	857	116	146	3	–	–	–	3
Castelldefels	312	57	60	2	–	–	–	–
Castellví de R.	316	38	56	1	–	–	9	1
Cervelló	1.042	48	137	33	–	–	42	8
Corbera	869	136	36	–	–	1	16	1
Cornellà	1.642	64	258	157	–	2	40	8
Esparreguera	3.222	245	544	18	197	13	91	16
Esplugues	881	104	99	8	2	2	18	13
Gavà	1.273	225	339	4	–	2	19	1
Gelida	1.823	200	253	–	62	2	79	13
Martorell	4.304	426	687	64	107	11	77	5
Molins de Rei	2.855	167	256	123	72	9	57	17
Pallejà	739	40	295	26	–	1	15	10
Papiol	1.123	45	132	–	75	1	18	6
Prat	1.830	70	500	7	–	8	21	39
S. Andreu Barca	945	90	157	9	–	1	11	4
Sant Climent	1.026	187	286	2	–	1	6	16
S. Esteve Ses.	992	147	209	4	–	1	17	9
Sant Feliu	2.478	160	240	107	42	9	51	38
Sant Joan Despí	777	37	111	19	5	1	41	2
Sant Just	944	71	182	5	–	–	23	4
Sant Llorenç	1.111	153	143	6	–	–	64	13
Sant Martí	490	53	119	–	–	–	24	3
Sant Vicenç	1.732	235	319	3	–	2	29	3
Vallirana	1.280	99	273	–	–	1	37	2
Viladecans	1.139	119	188	–	–	1	12	6
Total	36.771	3.415	6.140	616	605	61	826	245

Elaborat a partir dels resums del cens de 1860. ACSF (Arxiu Comarcal de Sant Feliu de Llobregat).

de 500 y menores de 1.000, y los restantes se componen de menos de 500 almas. Parte de las mencionadas poblaciones son fabriles y las otras solamente agrícolas.» Al final de l'extens i exhaustiu informe, diu: «Recordaré a esta Junta Provincial lo útil que sería crear escuelas públicas de párvulos en todas las poblaciones fabriles.» Bruno Barnoya, que segurament devia trigar diverses setmanes a recórrer tota la comarca, a peu, amb bèstia o en carro, observaria que en les poblacions fabrils del Baix Llobregat els menors de sis anys restaven sense cura, atès que les seves mares treballaven en les fàbriques tèxtils. A quines poblacions es referia l'inspector? Nosaltres estem segurs que quan parlava de poblacions «fabriles» s'estava referint a les poblacions properes al riu, aquells pobles i viles on sí que s'havien fet les transformacions oportunes a les fàbriques per a encarar la nova situació econòmica.

2. L'alfabetització al Baix Llobregat a mitjan segle XIX

El cens de 1860 introdueix, per primer cop a Espanya, les dades referides a l'alfabetització. Distingeix entre els que «no saben leer», «saben leer y no escribir» i «saben leer y escribir». La situació dels pobles del Baix Llobregat, en allò que fa referència a l'alfabetització, apareix reflectida al quadre núm. 2. En les dues darres columnes s'ha recollit el percentatge d'alfabetitzats (els que saben llegir i escriure) sobre el total de la població més gran de quinze anys i el percentatge de les dones alfabetitzades sobre el total de les dones més grans de quinze anys.

Com explicar aquests índexs d'analfabetisme tan elevats, tant entre els homes, com, sobretot, entre les dones del Baix Llobregat i del conjunt del país? S'exposen algunes raons. Els autors que han tractat el tema de l'analfabetisme en diferents països de l'entorn proper s'han referit a la influència de factors de caràcter religiós en la potenciació o el fre a la capacitació de la població en lectura i escriptura. Així, per exemple, la reforma protestant, en afavorir la interpretació personal dels textos bíblics, facilità l'aprenentatge de la lectura amb la traducció i impressió de la Bíblia a les llengües vernacles. La Bíblia va ser el gran llibre de lectura i el gran motivador de l'alfabetització dels països del centre i el nord d'Europa. En canvi, en els països en els quals s'imposà la Contrareforma —els mediterranis, per exemple—, la delegació de la interpretació de la Bíblia a la jerarquia eclesiàstica afavorí l'analfabetisme de la població.

D'altra banda, és indubtable que la freqüència d'intercanvis comercials i culturals, els processos de concentració en ciutats i la progressiva industrialització condicionaren també l'alfabetització de la societat. Per tant, les circumstàncies d'aïllament dels nuclis de població, particularment la rural, que era el cas d'Es-

QUADRE II

Població	Habitants	Homes	Dones	No saben llegir		Saben llegir i no escriure		Saben llegir i escriure		Alfabetit. >15 anys	Dones alfabet.
				Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones		
Aberra	769	403	336	296	360	13	1	94	5	28 %	1 %
Begues	857	444	413	369	401	15	5	60	7	20 %	2 %
Castelldefels	312	169	143	139	142	3	-	27	1	12 %	1 %
Castellví de R.	316	164	152	133	151	4	-	27	1	17 %	1 %
Cervelló	1.042	549	493	379	470	9	3	161	20	29 %	3 %
Corbera	869	463	406	337	332	13	4	93	10	18 %	2 %
Cornellà	1.642	844	798	594	719	55	47	195	32	22 %	3 %
Esparraguera	3.222	1.632	1.590	1.010	1.421	21	18	601	151	36 %	7 %
Esplugues	881	446	435	271	400	8	2	167	33	34 %	6 %
Gavà	1.273	675	598	480	569	22	4	173	25	25 %	3 %
Gelida	1.823	941	882	662	844	29	7	250	31	26 %	3 %
Martorell	4.304	2.217	2.087	1.506	1.922	81	28	630	137	28 %	7 %
Molins de Rei	2.855	1.393	1.462	864	1.279	25	16	504	167	37 %	9 %
Pallejà	739	348	391	244	373	6	1	98	17	26 %	4 %

QUADRE II (Continuació)

Població	Habitants	Homes	Dones	No saben llegir		Saben llegir i no escriure		Saben llegir i escriure		Alfabetit. >15 anys	Dones alfabet.
				Homes	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones		
S. Andreu Barca	945	470	475	350	445	12	4	108	4	23 %	4 %
Sant Climent	1.026	502	524	336	510	8	3	158	11	25 %	2 %
S. Esteve Ses.	992	510	476	351	445	44	10	121	21	25 %	4 %
Sant Feliu	2.478	1.215	1.263	799	1.144	44	30	372	89	28 %	5 %
Sant Joan Despí	777	379	398	226	359	12	3	141	36	34 %	7 %
Sant Just	944	488	456	368	422	22	14	98	20	19 %	3 %
Sant Llorenç	1.111	605	506	467	479	15	5	123	22	23 %	4 %
Sant Martí	490	250	240	149	215	12	8	89	17	33 %	5 %
Sant Vicenç	1.732	861	871	550	838	113	13	198	20	20 %	2 %
Vallirana	1.280	674	606	414	564	48	15	212	27	31 %	4 %
Viladecans	1.139	592	547	377	516	18	6	197	25	31 %	3 %
Mitjana										26 %	4 %

Elaborat a partir dels resums de les cèdules d'inscripció de la població de 1860. ACSF (Arxiu Comarcal de Sant Feliu de Llobregat).

panya i d'una bona part de Catalunya, afavoriren el manteniment de l'analfabetisme. De la mateixa manera, l'analfabetisme de les dones es considera un fenomen estretament vinculat a les situacions de desigualtat de la condició femenina que es donaven al nostre país. D'altra banda, l'alfabetització ha estat sempre vinculada a la implantació de l'escolarització als municipis i a la valoració social que es donava a l'ensenyament. Així, en cercle viciós, la manca d'escoles afavoreix l'analfabetisme i la demanda d'escoles i mestres és quasi inexistent quan el nivell educatiu és baix. Pares i mares alfabetitzats: burgesos, professionals liberals, comerciants, funcionaris, industrials..., valoraven més l'escolarització que els treballadors del camp, amb poques possibilitats d'haver de treballar amb documents escrits.

Però el gran factor que va afavorir l'increment de l'alfabetització va ser la industrialització. En efecte, l'acceleració en la reducció de les taxes d'analfabetisme, fet que es constata a partir de la segona dècada del segle xx, coincideix amb canvis rellevants en les estructures productives i la industrialització, en la mobilitat demogràfica i, en general, en els processos de modernització tecnològica i social del país. Això explicaria per què a Catalunya la reducció de l'índex d'analfabetisme va ser més ràpida que en altres regions o per què les illes Canàries, on les condicions econòmiques i socials no es van veure sotmeses a aquests canvis, va mostrar menys alteració.

La industrialització, però, no va ser un camí de roses. Tal com assenyala A. Buj, «la industrialización agrava, en un primer momento, las deficientes condiciones de trabajo y de vida de las clases trabajadoras como consecuencia del hacinamiento y del deterioro de las condiciones higiénicas. El rápido crecimiento de algunas ciudades, causado por masivas corrientes inmigratorias, agudiza esa degradación. Los testimonios sobre la situación de penuria de las clases trabajadoras españolas abarcan todo el siglo XIX».³ L'urbanista Ildefons Cerdà ha deixat un dels més vius documents sobre la condició obrera, per les mateixes dates que es tracten en aquest article, en la seva *Monografía estadística de la clase obrera en 1856*.⁴ Aquest estudi divideix en dos grans grups les despeses de l'obrer. El primer inclou les despeses denominades «socials» i el segon es refereix exclusivament a l'alimentació. En el capítol de despeses socials hi ha descrites minuciosament les originades per la neteja personal, fins a les d'aportació a la societat d'auxilis mutus o les del ca-

3. A. BUJ, «La cuestión urbana en los informes de la comisión de reformas sociales», *Scripta Vetera*, I Coloquio Interdepartamental, València, 1991. (Edició electrònica de treballs publicats sobre geografia i ciències socials.)

4. I. CERDÀ, *Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856*, reeditada a *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, ed. a cura de Fabià Estapé, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968.

sament. En canvi no hi apareix cap despesa per a instrucció. Així, hem de suposar que cap tipus d'instrucció primària entrava dintre de les previsions d'una família obrera, ja que les escoles públiques no eren gratuïtes.

Josep Fontana ha sintetitzat magistralment aquesta situació de penúria econòmica i, per tant, cultural: «Más de la mitad de sus ingresos (de los obreros) se destinaba a la alimentación y, dentro de este capítulo, el pan absorbía la mitad de la suma gastada diariamente, lo que equivale a decir que en él se consumía la cuarta parte del salario. La otra mitad del dinero gastado se destinaba a comprar una sardina salada para el desayuno (los niños sólo tomaban pan y un vaso de agua), habichuelas para la comida y patatas para la cena, más el aceite que servía para condimentar estos alimentos y dar luz en el candil. La carne estaba prácticamente ausente de la alimentación popular. Su vestido era de algodón o paño de borras, camisa de algodón, alpargatas y una gorra de paño.»⁵ Aquesta situació de penúria i explotació es reflecteix clarament en el grau d'analfabetisme del país, que cap al 1860 arribava a índexs molt elevats, entorn del 75 % de la població.

3. La promulgació de la Llei Moyano

Claudio Moyano Samaniego (1809-1890) fou un polític d'idees avançades. Regnant Isabel II, fou diverses vegades ministre de Foment en diferents governs, quan aquesta cartera ministerial comportava la responsabilitat en matèria educativa. Durant el Govern moderat de Narváez (1856-1857), promulgà el 9 de setembre de 1857 la «Ley de Instrucción Pública», més coneguda avui com Llei Moyano. Aquesta va ser la primera Llei sobre educació aprovada per les Corts espanyoles, que, amb algunes modificacions, va regir el sistema educatiu fins al 1970, l'any que es publicà la Llei general d'educació.

Aquesta Llei de 1970 és coneguda com la Llei de Villar Palasí, nom del ministre que la signà. Deu ser prou familiar al lector, ja que ha regit el sistema educatiu espanyol fins al 1990, quan s'elaborà la reforma educativa del Govern socialista, la LOGSE. Malgrat el règim franquista en el qual es promulgà la Llei Villar Palasí, també va ser una llei important per al progrés de l'educació: la feia obligatòria fins als catorze anys i, a més, la feia gratuïta. En el seu preàmbul es fa referència a la Llei Moyano: «El marco legal que ha regido nuestro sistema educativo en su conjunto respondía al esquema ya centenario de la ley Moyano. Los fines educativos se concebían de manera muy distinta en aquella época y reflejaban un estilo clasista opuesto a la aspiración, hoy generalizada, de democratizar la ense-

5. J. FONTANA, *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, Ariel, 1975, p. 85.

ñanza. Se trataba de atender a las necesidades de una sociedad diferente de la actual: una España de quince millones de habitantes con el setenta y cinco por ciento de analfabetos, dos millones y medio de jornaleros del campo y doscientos sesenta mil “pobres de solemnidad”, con una estructura socioeconómica preindustrial en la que apenas apuntaban algunos intentos aislados de industrialización. Era un sistema educativo para una sociedad estática, con una universidad cuya estructura y organización respondía a modelos de allende las fronteras.»

Tornant a la Llei Moyano, cal tenir en compte que el seu principal objectiu no era pedagògic sinó administratiu. No volia introduir canvis en el sistema d'educació sinó donar una base jurídica clara a l'ensenyament. Així, per exemple, per tal d'evitar debats i plantejaments ideològics que podrien eternitzar i, finalment, bloquejar l'aprovació de la Llei, no hi ha cap definició ni plantejament d'objectius. Tampoc introdueix moltes o grans innovacions. El que fa és recollir en una llei ordres i disposicions anteriors. Quins són, doncs, els trets més importants de la Llei Moyano?

a) L'escola serà obligatòria, per primer cop a Espanya, des dels sis als nou anys. «La primera enseñanza elemental es obligatoria para todos los españoles. Los padres [...] enviarán a las Escuelas públicas a sus hijos desde la edad de seis años hasta la de nueve, a no ser que les proporcionen suficientemente esta clase de instrucción en sus casas o en establecimiento particular» (article 7è).

Avui, quan a tot Espanya i a quasi tot Europa l'educació és gratuïta i obligatòria fins als setze anys, aquesta norma pot semblar enormement desfasada. Però en aquell moment era progressista, ja que feia obligatòria l'educació, almenys la primària elemental, per a tots els nens i nenes d'Espanya. D'altra banda, una cosa era la lletra de la Llei i una de ben diferent la realitat. La inexistència d'escoles o la seva insuficiència en una Espanya molt ruralitzada feia que molts nens i nenes es quedessin sense escolaritzar. Resulta, a més, curiosa la ficció legal de pensar que la instrucció es podrà fer a les cases particulars, cosa que sí que feien els poderosos.

b) Tots els pobles hauran de proporcionar escola als nens i nenes. «En todo pueblo de quinientas almas habrá necesariamente una Escuela pública elemental de niños y otra, aunque sea incompleta, de niñas» (art. 100). Els pobles de menys de cinc-cents habitants no queden exclosos de la seva obligació de proporcionar escoles als seus infants. Havien d'agrupar-se amb altres pobles propers, per tal de formar junts un districte amb escola o establir una escola, encara que fos incompleta. En un altre ordre de coses, el camí cap a la igualtat de drets entre homes i dones va ser lent al nostre país. Així, a la Llei Moyano, les noies dels pobles, com es pot veure en aquest article, no tenien dret a una escola completa.

c) L'escola serà finançada pels ajuntaments: «Estas escuelas estarán a cargo de los respectivos pueblos, que incluirán en sus presupuestos municipales, como gas-

to obligatorio, la cantidad necesaria para atender a ellas [...]» (art. 97). L'Estat es desentén de l'escola en no preveure la dotació de recursos econòmics i tècnics. L'escola quedarà «abandonada» a la seva sort: a les possibilitats econòmiques o a la sensibilitat dels diferents municipis. Els ajuntaments hauran d'assumir les despeses dels locals per a l'escola i l'habitació del mestre, dels materials i dels sous. Els mestres van suportar tal precarietat econòmica que aquella dita popular tan repetida «passar més gana que un mestre d'escola» no era pas gratuïta.

A tall d'exemple, en una acta de l'Ajuntament d'Espulgues del 12 de juny de 1857 es recull una nota de la Circular del governador de Barcelona «en la que previene a los Ayuntamientos de los pueblos que no hayan satisfecho las dotaciones a los maestros de instrucción primaria, a los trimestres que se hallan en descubierto, lo verifiquen en el preciso término de tres días...».

La Llei assenyalava el sou que havien de rebre els mestres, segons al nombre d'habitants del poble. Podia variar des de dos mil cinc-cents rals anuals per als pobles de cinc-cents a mil habitants, a quatre mil quatre-cents rals anuals per als pobles de tres mil a deu mil habitants. A més, el municipi havia de proporcionar al mestre «una habitación decente y capaz para él y su familia». Sobre la penúria dels mestres, recordem Romanones que, el 1901, quan era el ministre d'Instrucció Pública, va dir en el Congrés de Diputats: «Cuando se dirigen a mí, como ministro de Educación Pública, los maestros a los que no se les ha pagado en un año, o reciben una dotación de 125 pesetas anuales, aunque yo vea que las mismas cartas que me dirigen reclamando lo que se les debe están escritas sin ortografía, tengo que dejar que sigan, a pesar de eso, siendo maestros, porque el primero que falta a su deber soy yo, que no les pago.»⁶ Quan Romanones era ministre es va decidir que fóra l'Estat qui pagués el sou als mestres.

d) Els nens fills de pares pobres hauran de tenir la certificació del rector de la parròquia i el visat de l'alcalde per tal de poder assistir gratuïtament a l'escola. «La primera enseñanza elemental se dará gratuitamente en las Escuelas públicas a los niños cuyos padres no puedan pagarla, mediante certificación expedida al efecto por el respectivo cura párroco y visada por el Alcalde del pueblo» (art. 9è).

El sou fixat a la Llei era clarament insuficient per al manteniment del mestre. És per això que la normativa preveia el següent: «Los maestros y maestras de las escuelas públicas percibirán, además de su sueldo fijo, el producto de las retribuciones de los niños que puedan pagarlas. Estas retribuciones se fijarán por la respectiva Junta local, con aprobación de la provincial» (art. 192). Eren els mateixos mestres qui prenién nota dels pagaments que feien o no feien els alumnes. Aques-

6. *Diario del Congreso*, 16 desembre 1901, p. 2525. Citat per I. TURÍN, *La educación y la escuela en España de 1874 a 1902*, Madrid, Aguilar, 1967, p. 92.

ta discriminació no afavoria que els fills de les famílies més humils anessin a l'escola. Al final, els ajuntaments més sensibles acabarien assolint el pagament d'aquestes quotes, tal com va fer l'Ajuntament d'Esplugues.

e) La poderosa influència de l'Església sobre l'educació es fa palesa contínuament en aquesta Llei. No es pot oblidar que el 1851 —sis anys abans de la promulgació de la Llei— s'havia signat el Concordat entre el Govern espanyol i el Vaticà. L'Església havia estat desposseïda d'una gran part del seus béns amb la desamortització de Mendizábal. Ara, a més de reclamar la corresponent indemnització, aconseguiria treure el millor partit, i tornaria a tenir una situació de privilegi en l'ensenyament: «Doctrina cristiana y nociones de Historia Sagrada» constitueixen el primer contingut del programa escolar (art. 2n). Almenys un cop a la setmana, el rector ensenyarà doctrina i moral cristianes. Els llibres de text hauran d'inspirar «sanas máximas religiosas y morales» i entre els requisits per a exercir de mestre s'havia de justificar «buena conducta religiosa y moral».

El 1868, pocs anys després de ser promulgada la Llei Moyano, i aprofitant un moviment clarament regressiu, s'intentà reforçar encara més el protagonisme de l'Església en l'educació en una nova llei: «Siendo la doctrina cristiana base de la instrucción primaria, el párroco o regente de la parroquia tendrá siempre expedida su facultad de asistir a la escuela cuando le parezca, examinar a los niños y niñas, darles lección de catecismo en la escuela o en la Iglesia, en los días y horas compatibles que disponga y vigilar sobre la pureza de las costumbres que el maestro infunda en sus discípulos» (art. 17).

f) La condició femenina, com un fet diferenciador i discriminador. La diferència entre els nens i les nenes, així com entre els mestres i les mestres, a efectes econòmics, reflectia els condicionants de l'època. El programa d'estudis era diferent per als nois i per a les noies: «En la primera enseñanza elemental y superior de las niñas se omitirán los estudios de Agricultura, Industria y Comercio, los principios de Geometría, Dibujo Lineal y Agrimensura y las nociones generales de Física y de Historia Natural, reemplazándolos por: labores propias del sexo, Elementos de Dibujo aplicado a las mismas labores y ligeras nociones de higiene doméstica» (art. 5è). I l'article 194 de la Llei especificava clarament que «las maestras tendrán de dotación, respectivamente, una tercera parte menos de lo señalado a los maestros...» (art. 194).

3.1. Clases d'escoles, segons la Llei Moyano

Per poder entendre millor l'informe de l'inspector Barnoya sobre les escoles al Baix Llobregat, és convenient fer un cop d'ull a la Llei Moyano. Aquesta Llei dis-

tingia entre escola completa i incompleta. El programa o currículum de l'escola completa comprenia: doctrina cristiana i història sagrada, lectura, escriptura, principis de gramàtica castellana, principis d'aritmètica i breus nocions d'agricultura, indústria i comerç. Quan no s'ensenyaven totes aquestes matèries, es considerava que l'escola era incompleta. A més, hi podia haver una primera ensenyança completa superior, la qual cosa afegia al programa de l'escola completa: principis de geometria, dibuix lineal i agrimensura; rudiments d'història i geografia, i nocions generals de física i d'història natural, relacionades amb les necessitats més comunes de la vida.

3.2. Nombre d'escoles segons el nombre d'habitants de pobles o ciutats

La Llei Moyano especificava el nombre i el tipus d'escola que hi havia d'haver al poble en funció del nombre d'habitants. Així, els pobles que no arribaven a cinc-cents habitants, o bé es podien agrupar amb altres nuclis de població per tal de formar plegats una escola elemental completa, o bé havien d'establir una escola encara que fos incompleta o de temporada. Si el poble tenia més de cinc-cents habitants havia de tenir una escola completa de nens i una altra, que podia ser incompleta, de nenes. Els pobles de més de dues mil ànimes havien de tenir dues escoles completes de nens i de nenes. Els de més de quatre mil, tres escoles per a cada sexe i, successivament, s'augmentava una escola per cada dos mil habitants. S'anirà veient la quantitat d'aspectes que vindran condicionats al nombre d'habitants d'un poble o ciutat. No cal dir que aquest fet constitueix la base d'una política educativa discriminatòria per als nuclis poblacionals amb menys habitants i amb rendes més limitades.

3.3. La titulació dels mestres

En general, per a exercir com a mestre calia ser espanyol, justificar bona conducta religiosa i moral, haver fet els vint anys i tenir el títol de mestre. Els mestres de les escoles públiques eren nomenats pel rector del districte universitari corresponent quan el sou no ultrapassava els quatre mil rals, que eren la pràctica totalitat dels mestres de la comarca. Per a aquest nomenament no feia falta oposicions, es feia un concurs de mèrits. Les escoles incompletes, que estaven en pobles de menys de cinc-cents habitants, o les escoles de pàrvuls eren regentades per adjunts o passants, sota la direcció i vigilància del mestre de l'escola més propera. Per a ser mestre d'una d'aquestes escoles incompletes o d'una escola de

pàrvuls només calia tenir un certificat d'aptitud i moralitat, que proporcionava la Junta Local d'Instrucció Primària.

A les escoles incompletes s'admetia que la professió de mestre fos compatible amb la de capellà del poble o de secretari de l'Ajuntament. Les conseqüències d'aquesta compatibilitat són fàcilment deduïbles, en perjudici de l'ensenyament. Qualsevol emergència pròpia d'aquestes ocupacions, com ara atenció a malalts, enterraments, etc., passava per davant de l'atenció als infants. Era una altra conseqüència del poc valor que s'atribuïa a l'educació.

3.4. *La formació dels mestres*

La professió d'ensenyant d'escoles primàries no era cap feina envejable. Era una professió, com s'acaba de dir, poc considerada socialment. Tant en els ambients urbans com, i sobretot, en els ambients rurals, es valorava ben poc el fet de saber llegir i escriure. Fins i tot en les ciutats, els il·lustrats debatien sobre la conveniència o no d'ensenyar les lletres al gros del poble. La remuneració econòmica, molt escassa, anava en relació amb la consideració social. Els joves, per tant, no se sentien atrets per un futur amb tan poques perspectives per a sobreviure. Candidats a exercir com a mestres eren els seminaristes que abandonaven els estudis eclesiàstics. Posseïen formació en les lletres i no havien tingut l'oportunitat de formar-se en altres oficis gremials. Les primeres escoles de nens i nenes estaven a càrrec dels rectors de les parròquies, que veïen en l'escola una forma d'estendre la seva influència, i ensenyaven, a més del catecisme i les normes de moral, algunes lletres; dels religiosos ensenyants (l'Escola Pia dels escolapis, per exemple), i dels mestres sindicats a l'Hermandad de San Casiano. Aquesta entitat gremial tenia molts privilegis i era qui determinava qui i en quines condicions podia viure de l'ofici d'ensenyar. Si les famílies podien pagar alguna quantitat, feien de mestre persones que completaven els seus ingressos habituals amb algunes hores de docència. És el cas, per exemple, dels secretaris d'ajuntament. Altrament, els mestres es buscaven un sobresou amb alguna feina de l'Església, com ara la de sagristà o campaner. No es preveia una formació pedagògica específica.

L'any 1835 es va crear a Madrid una Escuela Normal o Seminario de Maestros de Instrucción Primaria, on havien d'anar, becaades, aquelles persones que volien formar-se per a ser mestres. El 21 de juliol de 1839, un Pla d'instrucció primària ordenà que s'establissin escoles normals a cada província per a la formació de mestres d'ensenyament primari. A més, es va crear una altra Escola Normal a Madrid per preparar el professorat de les altres normals. Aquesta normativa es recull en la Llei Moyano. A Barcelona, no va ser fins al 1845 que s'obrí l'Escola Normal.

La formació que es donava en aquestes escoles normals era molt elemental i estava plenament subordinada al programa de les escoles de primera ensenyança. És a dir, no pretenia formar pedagògicament o humanísticament els mestres. Els continguts de les escoles de magisteri s'assemblaven molt als de les mateixes escoles de primària, començant pel catecisme, història sagrada, lectura, cal·ligrafia, etc. i eren clarament inferiors als del batxillerat, els quals eren necessaris per a entrar a la universitat. La formació que rebien les futures mestres encara era més precària. A més, tenien la seva Escola Normal totalment separada de la dels nois.

La carrera de magisteri durava dos anys. Aquesta precarietat es mantingué fins molt avançat el segle xx. Aniceto Sela, un dels col·laboradors de Giner de los Ríos a la Institución Libre de Enseñanza, declarava anys més tard: «No afirmo novedad alguna al decir que la situación de nuestro maestro de escuela es por todos conceptos deplorable. Insuficientemente educado para el ejercicio de su profesión; atajado en sus iniciativas, cuando las tiene, por alcaldes, inspectores y caciques; gozando de posición social muy inferior a la dignidad y la importancia de su cargo; tan sórdidamente retribuido, que casi nunca llega su dotación al jornal del más modesto bracero; confinado en locales malsanos; reducido por el número y la heterogeneidad de los alumnos al papel de mero repetidor de lecciones aprendidas de memoria en malos libros. Si no se modifican inmediatamente las dotaciones de la instrucción primaria, no podrán dedicarse a ella más que dos clases de personas: los que se sientan poseídos de una vocación rayana en la locura y los que no sirvan para otra cosa.»⁷

La llengua d'ensenyament a l'Escola Normal era evidentment la castellana. El castellà era la llengua «cultura» i les classes dirigents la utilitzaven en els seus discursos i negocis. Tanmateix, el català era la llengua d'ús social, la qual cosa constituïa una dificultat sobreafeçada per als alumnes de l'Escola Normal, que havien d'escoltar, llegir, estudiar i expressar-se en una llengua que no era la seva i en la qual havien d'ensenyar posteriorment.⁸

3.5. La llengua de l'ensenyament a l'escola

El 1714, la victòria de les tropes de Felip V de Borbó en la Guerra de Successió significà la pèrdua dels drets catalans, una forta centralització política i administrativa i l'intent de castellanització de la cultura catalana. Una instrucció secreta

7. A. SELA, *La educación nacional: Hechos e ideas*, Madrid, Librería Gral. De Victoriano Sánchez, 1910, p. 231.

8. J. MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2000.

als corregidors de Catalunya de 1717 ordenava que es tingués «el mayor cuidado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias más templadas y disimuladas para que se consiga el efecto sin que se note el cuidado».⁹ No obstant això, l'escolarització durant el segle XVIII va ser pràcticament en català, tal com ho demostren les edicions dels llibres escolars de l'època, inclosos els de la Universitat de Cervera, que també es van fer en català. L'objectiu de castellanitzar l'escola no va ser fàcil. L'Església va seguir utilitzant els vells catecismes i llibres de moral, els quals eren imprescindibles per a poder entendre's amb nens i adults que desconeixien totalment la llengua imposada.¹⁰ L'any 1768, durant el regnat de Carles III, es prohibeix totalment l'ensenyament en català a l'escola primària.

Durant el segle XIX es produeix el procés de castellanització del sistema escolar a mesura que l'Estat liberal construeix el seu sistema educatiu. La Constitució de Cadis ja recull la idea il·lustrada de la unificació lingüística i d'oblidar-se de les «llengües medievals», seguint el model francès. L'Informe Quintana indicava que «una ha de ser la doctrina en nuestras escuelas y unos los métodos de enseñanza», i afegeix «una la lengua en que se enseñe, y ésta sea la lengua castellana». Tal com assenyala Josep González-Agàpito: «La incapacidad de la burguesía para levantar durante el siglo XIX un aparato escolar eficiente será determinante no sólo para no obtener los niveles de alfabetización necesarios al proyecto económico burgués, sino para imponer un idioma único de Estado como se consiguió con el francés o el inglés.»¹¹ La Llei Moyano, amb una organització de la inspecció més eficaç, va facilitar aquesta tasca d'instruir en castellà: «La Gramática y Ortografía de la Academia Española serán texto obligatorio y único para estas materias de la enseñanza pública» (art. 88). Com assenyala un testimoni de l'època, és a partir de 1857 quan «queda proscrita, i definitivament, la nostra llengua de les escoles».¹²

No era fàcil per als mateixos mestres d'ensenyar en una llengua que no era la seva. Així s'explica que el 1869, Salvador Genís publicqués un llibre titulat *El auxiliar del Maestro Catalán*. En la introducció, l'autor aprofita per a atacar, amb arguments psicopedagògics, les bases que sustenten la imposició de la llengua castellana i per a exposar les dificultats sobreafegides de l'ensenyament en castellà: «Uno de los mayores obstáculos que en nuestras escuelas se oponen al adelanta-

9. J. MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 78.

10. ROSA MUT I TERESA MARTÍ, *La resistència escolar catalana en llibres (1716-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1981.

11. J. GONZÁLEZ, «Catalán o castellano: la alfabetización y el modelo de Estado», a A. ESCOLANO (dir.), *Leer y escribir en España: Doscientos años de alfabetización*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez i Pirámide, 1992, p. 144.

12. S. GENÍS, «Llengua i ensenyament», a *La Veu de Catalunya*, Barcelona, 1903. Citat per J. GONZÁLEZ a *Leer y escribir en España*, p. 145.

miento de los niños es, sin duda alguna, el tener que recibir y estudiar sus lecciones en una lengua diferente de la que aprendieron de boca de sus madres y hablan de continuo, excepto en los cortos intervalos que nosotros nos vemos obligados a impedirselo. Lo cierto es que la mayor parte de ellos aprenden tarde y mal el castellano, y que su ignorancia respecto de esta lengua nos obliga a emplear doble o triple tiempo y trabajo para enseñarles cualquier asignatura...»

Molt més endavant, el 1915, el mateix autor escriu en un altre llibre seu, *Hores escolars*: «Molt novell encara en la carrera, vaig comprendre que'l principal entrebanc que'ls mestres catalans trobàvem per a obtenir a les classes avenços proporcionats als nostres esforços i al nostre desig, era la llengua forastera, completament desconeguda dels alumnes, en què se'ns obligava a educar-los i instruir-los.»¹³

Tota aquesta sèrie de pressions i disposicions, iniciades amb el despotisme il·lustrat i continuades per l'Estat liberal i, més concretament, amb la Llei Moyano, van acostumar la gent a associar l'alfabetització i l'escola amb el castellà. En aquest sentit, recordem que el 1896, al Congrés dels Diputats, quan el valencià Manuel Polo va demanar que els mestres catalans i bascos sabessin la seva pròpia llengua i que aquesta s'ensenyés en les escoles de mestres, el ministre Linares Rivas li va respondre que això no ho podia consentir «como Ministro, ni menos como español».¹⁴ La persecució de la llengua catalana va arribar a tenir aspectes ridículs, com el fet de prohibir de parlar-la per telèfon (1896) i de posar rètols a les escoles de l'Estat amb la llegenda «Se prohíbe hablar en catalán».

El nacionalisme d'esquerra va ser el primer a mobilitzar-se contra aquest estat de coses. Valentí Almirall, des de les pàgines de l'*Avenç*, va reclamar l'escola catalana. El 1885, el Memorial de Greuges —presentat a Alfons XII— inclou el desterament del català de les escoles. El 1898, Flos i Calcat va fundar una de les primeres escoles catalanes. Fins a la Segona República, l'alfabetització en català va ser més simbòlica que real. En el Baix Llobregat, el castellà va ser la llengua de les escoles. Només les escoles de l'Ajuntament de Barcelona van alfabetitzar en català. Tota la documentació escolar que hem consultat a l'arxiu municipal d'Esplugues era escrita en castellà, igual que els informes de la inspecció.

3.6. La separació de sexes a les escoles

La Llei Moyano especificava: «Únicamente en las escuelas incompletas [és a dir en les escoles dels nuclis de població menors de cinc-cents habitants] se permiti-

13. Citat per David PUJOL, *Els orígens de l'escola catalana*, Barcelona, CEAC, 1997.

14. *Diario de Sesiones del Congreso*, 81 (1896), p. 2458. Citat per F. FERRER GRONÉS, *La persecució política de la llengua catalana*, 4a ed., Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 81.

rá la concurrencia de los niños de ambos sexos en un mismo local, y aún así con la separación debida.» Així, un fet tan universal en les nostres latituds actualment, com és la coeducació, és a dir, que nois i noies puguin compartir drets, deures, programes i materials educatius en els mateixos locals, va tenir una llarga gestació. Espanya haurà d'esperar la Segona República per a la seva aprovació normativa, i aconseguir-ho no va ser gens fàcil. Tant els bisbes com el Vaticà es van mostrar belhigerants contra el propòsit de voler educar junts nois i noies. Invocaren la llei natural com a argument suprem. Però, encara que s'aprovà, no va ser realment efectiva fins a l'arribada de la democràcia, posterior a la dictadura franquista.

3.7. *L'ensenyament secundari*

El 1860 en cap poble de la comarca del Baix Llobregat hi havia institut de segona ensenyança o d'ensenyament secundari. La Llei preveia que en cada província hi hagués un institut de segona ensenyança, però, lògicament, aquest es trobava a Barcelona.

3.8. *Les juntes locals d'Ensenyament Primari*

La Llei Moyano regula l'existència de juntes locals d'Ensenyament Primari, l'objectiu de les quals era vetllar que els ajuntaments complissin la Llei. Ara bé, la seva composició era molt heterogènia, formada per l'alcalde, un regidor, el rector i tres pares de família. Posteriorment, s'hi van afegir també representants dels mestres, la qual cosa feia que el seu funcionament fos molt ineficaç i afavoria el caciquisme en els ambients rurals. No s'hi debatien els problemes propis de l'ensenyament i l'educació. Les reunions de les juntes eren informatives i més aviat servien per a controlar els mestres. Tanmateix, les actes de la Junta Local d'Esplugues, conservades a l'arxiu de la població, constitueixen una font de dades molt interessant.

3.9. *La inspecció de l'ensenyament*

La funció inspectora que recull la Llei Moyano no va ser una innovació, ni va ser, amb posterioritat a la Llei, l'instrument administratiu eficaç de control de la quantitat d'escoles que feien falta o de la qualitat del seu ensenyament. Amb un

inspector per província, poc es podia esperar de la seva capacitat d'assessorament o denúncia. «En muchas escuelas no llega la visita del inspector a cada escuela más que de siete en siete años; en otras tarda seis; dos y medio en las más afortunadas»,¹⁵ declarava Aniceto Sela a començament del segle xx. De fet, un Reial decret del 18 de novembre de 1907 ordenà que totes les escoles fossin visitades per la inspecció, almenys un cop cada tres anys.

Sovint s'aprofitava la visita de l'inspector per a realitzar els exàmens als alumnes davant les autoritats del poble. Al final de la visita, l'inspector elaborava un informe, que enviava al rector de la universitat corresponent i, normalment, mantenia una reunió amb els membres de la Junta Local d'Instrucció Primària, a qui presentava les conclusions del seu informe. Precisament, l'informe de Bruno Barroya al rector de la Universitat de Barcelona, el 1858, és la base de les dades que exposem en aquest treball.

Per finalitzar aquest resum del contingut de la Llei Moyano, pot resultar interessant recollir la crítica aferrissada que Alexandre Galí en fa: «La clau del sistema fou la famosa Llei d'instrucció pública del 9 de setembre de 1857, coneguda per la Llei Moyano, una llei tan perfectament adaptada a la idiosincràsia de l'Estat espanyol, que l'any 1936 encara era vigent com si no hagués passat res al món. El secret d'aquesta Llei és molt senzill: es tractava d'un perfecte simulacre... Ho deixava tot resolt sense que l'Estat hi hagués de posar res, és a dir, sense cap contingut real: un pit de pollastre sense pollastre. I tot a base d'un criteri que admira de tan senzill: l'escola primària la pagava el municipi. L'ensenyament secundari, professional i tècnic, corresponia a la província. Com a balanç, el 1900 l'analfabetisme se situava arran del 64 %, quan als països del nord i centre d'Europa era un problema gairebé resolt.»¹⁶

Com pot explicar-se, es preguntava A. Viñao, que l'Espanya de 1900 tingués el nivell d'alfabetització anglès de mitjan segle XVIII, i que tingués entorn a 1965 les taxes que Prússia i Suècia van aconseguir a meitat del XIX i França a començaments del XX? La no-presència de la reforma i la repressió de l'erasmisme (que aconsellava la lectura de la Bíblia en llengua vulgar) i l'existència d'una acció coordinada Església-Estat en matèria escolar són, entre altres, les causes explicatives de l'endarreriment espanyol.¹⁷

15. A. SELA, *La educación nacional: Hechos e ideas*, Madrid, Librería Gral. De Victoriano Sánchez, 1910, p. 82.

16. Citat a *L'Escola Nova Catalana 1900-1939*, pròleg i tria de textos de Josep González-Agàpito, Barcelona, Eumo i Diputació de Barcelona, 1992, p. XXXIII.

17. A. VIÑAO, «Del analfabetismo a la alfabetización. Análisis de una mutación antropológica e historiográfica (II)», *Historia de la Educación*, núm. 4 (1985), p. 221-222.

4. L'informe de l'inspector Bruno Barnoya

Gràcies a l'informe de l'inspector de Primera Ensenyança de la província de Barcelona Bruno Barnoya, podem conèixer molts aspectes sobre la situació de les escoles dels pobles que formaven el partit de Sant Feliu de Llobregat en finalitzar el curs 1857-1858. El partit de Sant Feliu de Llobregat es creà el 1835 i serví de base per a delimitar la comarca del Baix Llobregat en la nova divisió territorial decretada per la Generalitat de Catalunya el 1936. Estava constituït pels mateixos pobles i ciutats que avui integren aquesta comarca, a més de l'Hospitalet, que avui forma part del Barcelonès, i que llavors hi figurava amb tres mil setanta-dos habitants. L'informe està signat el dia 4 de juliol de 1858. Es tracta del curs que començà justament amb la promulgació de la Llei Moyano d'educació (9 setembre 1857). Barnoya no fa cap esment de la Llei, però es pot imaginar alguna indicació de les autoritats educatives per saber l'estat real de l'educació als diferents pobles de la província. L'informe presenta dues parts diferenciades, encara que complementàries: un quadre estadístic «de las escuelas de instrucción primaria de este partido formado según los datos adquiridos en la visita hecha en el presente año» i uns fulls informatius aclaridors del quadre estadístic. Queda clar que el receptor de l'informe era el rector de la Universitat de Barcelona. Els originals d'aquests documents es troben dipositats a l'arxiu de l'esmentada Universitat.

El contingut, molt complet, del quadre estadístic està especificat als fulls informatius: «Por el cuadro estadístico que se acompaña, podrá Vd. enterarse de los pueblos que tienen escuelas; número de almas y vecinos; escuelas superiores, elementales completas e incompletas y de párvulos, públicas y privadas, de niños y de niñas, relación del número de escuelas de cada pueblo con el de vecinos del mismo; maestros, maestras ayudantes y ayudantas con título o sin él; número de niños y niñas concurrentes a las dichas escuelas, expresando los que son menores de 6 años, los comprendidos en la edad de 6 a 8, en la de 8 a 10 y en la de 10 en adelante; número de niños y niñas que no pagan retribución; relación en que está la suma de niños y niñas que asisten a las escuelas con el número de almas del pueblo; número de niños y niñas que reciben cada una de las enseñanzas que abraza el programa de la escuela; dotaciones que disfrutan los maestros, maestras, ayudantes y ayudantas; importe de las retribuciones que pagan los niños y niñas que no son absolutamente pobres, y, últimamente, edificios propios de los Ayuntamientos y destinados para escuelas públicas, los que no siéndolo se paga alquiler, y estado en que se encuentran unos y otros.»

Bruno Barnoya presentava i resumia així la realitat de la comarca i de les escoles, abans d'aturar-se a cada poble: «Después de haber recorrido todos los pueblos del partido de San Feliu de Llobregat, y terminada la visita de las escuelas de

primera enseñanza establecidas en el mismo, tengo el honor de manifestar a V.E. todo cuanto he observado, indicando al propio tiempo los pueblos que tienen escuela y los que la deben tener pública elemental completa o incompleta de niños y niñas según el número de almas.» «Este partido se compone de 32 distritos municipales formados por 49 pueblos y cuadras o caseríos. Cuatro de dichos distritos tienen más de 3.000 almas pero no llegan a 10.000; 12 constan de más de 1.000 y menos de 3.000, 10 son mayores de 500 y menores de 1.000 y los restantes se componen de menos de 500 almas» (Barnoya està pensant en la classificació de les poblacions segons el nombre d'habitants, tal com és assenyalat per la Llei Moyano). «Parte de las mencionadas poblaciones son fabriles e industriales y las otras solamente agrícolas.»

«Consta este partido de 8.228 vecinos que forman 45.294 almas. Existen en el mismo 38 escuelas de primera enseñanza para niños y 6 para niñas. De las 38 escuelas para niños, son 3 públicas elementales ampliadas, 20 completas, 2 incompletas y 3 de párvulos; y 2 privadas elementales ampliadas, 5 completas, 2 incompletas y 1 de párvulos. Una escuela de niñas es pública elemental completa; 4 privadas de la misma clase y la otra incompleta.» «En 23 de los 26 distritos municipales mayores de 500 almas tienen ya la correspondiente escuela pública elemental completa de niños, habiendo una privada en los tres restantes. También hay escuela pública elemental incompleta de niños en 2 de los 6 distritos menores de 500 almas y una privada en otro. Sólo existe una escuela pública elemental completa de niñas en uno de los indicados 26 distritos, otra privada en el mismo y una de estas últimas en otros cuatro de aquellos distritos.»

Quant temps havia transcorregut des de l'anterior visita de la inspecció? D'un a tres anys, segons les visions més optimistes. De totes maneres, el balanç de creació d'escoles noves era francament positiu: «Desde la anterior visita se han creado en este partido las siguientes escuelas de primera enseñanza: una privada elemental de niños y otra de niñas en Molins de Rey y en San Lorenzo de Ortons; dos de niños en Esparraguera; una de estas en Abrera, Castellví de Rosanes y Esplugas; una de niñas en San Feliu de Llobregat; otra de niñas y una de párvulos en Martorell, y una pública elemental incompleta de niños en San Martín de Torrellas y en Santa Coloma de Cervelló.»

En el quadre núm. 3 es presenten els pobles de la comarca del Baix Llobregat, antic partit de Sant Feliu de Llobregat, visitats i mencionats a l'Informe Barnoya. El 1858 també formava part d'aquest partit l'Hospitalet de Llobregat, del qual parla i dona dades l'inspector. Tal com s'ha indicat més amunt, l'Hospitalet de Llobregat no pertany actualment a la comarca del Baix Llobregat, per la qual cosa no s'hi han incorporat les informacions corresponents a l'esmentada població. En canvi, Barnoya no menciona en el seu informe Castelldefels. Un comentari que es

QUADRE III

Població	Hab.	Tenia mestre el 1789?		Esc. públ. que hauria de tenir (Llei Moyano)	Esc. públ. que té el 1858		Escoles privades		Nombre d'alumnes escoles públ.		Nombre d'alumnes escoles priv.	
		Sí	No		Nens	Nenes	Nens	Nenes	Nens	Nenes	Nens	Nenes
Abreira	706			1	1	-	-	1(inc)	-	-	18	-
Begues	799		No	1	1	1	-	-	-	20	-	-
Castelldefels			No									
Castellví de R.	323		No	1(inc)	1(inc)	-	-	1	-	-	13	-
Cervelló	1.027		No			-	-	1(inc)	-	-	12	-
Corbera	885		No	1	1	1	-	-	-	53	-	-
Cornellà	1.500		No	1	1	1	-	-	-	80	-	-
Esparraguera	3.097	Sí		1	1	1	-	2	1	159	38	46
Espulgues	784		No	2	2	1	-	1	-	60	20	-
Gavà	1.292	Sí		1	1	1	-	-	-	87	-	-
Gelida	1.740			1	1	1	-	-	-	94	-	-
Martorell	4.137	Sí		1	1	1	1	-	1	163	30	41
Molins de Rei	3.002	Sí		3	3	1 + P	-	1	1(inc)	130	48	39
Pallejà	838		No	2	2	1	-	-	-	50	-	-
Papiol	1.098	Sí		1	1	1	-	-	-	75	-	-
Prat	1.895	Sí	-	1	1	1	-	1	-	99	48	-

QUADRE III (Continuació)

Població	Hab.	Tenia mestre el 1789?		Esc. públ. que hauria de tenir (Llei Moyano)	Esc. públ. que té el 1838		Escoles privades		Nombre d'alumnes escoles públ.		Nombre d'alumnes escoles priv.	
		Sí	No		Nens	Nenes	Nens	Nenes	Nens	Nenes	Nens	Nenes
S. Andreu Barca	898	Sí		1	1	1	-	-	-	67	-	-
Sant Boi de Ll.	2.755	Sí		1	1	1	-	-	-	130	-	-
Sant Climent	1.084	Sí		2	2	1	-	-	-	62	-	-
S. Esteve Ses.	936		No	1	1	1	-	-	-	46	-	-
Sant Feliu	2.484	Sí		1	1	1 + P	-	-	1	153	-	26
Sant Joan Despí	589		No	2	2	1	-	-	-	60	-	-
Sant Just	961	Sí		1	1	1	-	-	-	40	-	-
Sant Llorenç	944			1	1	-	-	1	1	-	-	93
Sant Martí	492			1	1	-P	-	-	-	16	-	-
Sant Vicenç	1.777		No	1(inc)	1(inc)	1	-	-	-	81	-	-
Sant Martí	211		No	1	1	-P	-	-	-	17	-	-
Vallirana	1.288		No	1(inc)	1(inc)	1	-	-	-	89	-	-
Viladecans	1.088			1	1	1	-	-	-	60	-	-
Total		11	13	34	34	22 + 4P	1	9	5	1.891	69	320

Elaboració pròpia a partir de l'Informe Barnoya.
 Abreviacions: inc = escola incompleta; P = parvulari

fa en l'informe suggereix que s'està a punt de nomenar un mestre per obrir una escola nova. La informació referent a si els pobles tenien mestre el 1789 prové de l'enquesta de Francisco de Zamora.¹⁸ El «no» correspon a la suma de qui respon explícitament així i de qui no contesta la pregunta.

4.1. *Pobles del Baix Llobregat i escoles*

L'informe valora positivament que, com a mínim, hi ha una escola (ja sigui pública o privada, completa o incompleta) per a nens en la totalitat dels pobles de la comarca (independentment del nombre d'habitants). Els pobles de més de cinc-cents habitants que, malgrat no tenir escola pública, en tenen de privada són: Abrera, Cervelló i Sant Llorenç d'Hortons. Tanmateix, Barnoya vol deixar constància de la manca d'escoles públiques en aquests tres pobles. Amb relació als pobles de menys de cinc-cents habitants, tenen una escola pública incompleta Sant Martí de Torrelles i Santa Coloma de Cervelló, i una escola privada incompleta Castellví de Rosanes. Sant Martí de Torrelles i Santa Coloma de Cervelló consten com si tinguessin l'escola acabada d'estrenar, ja que no la tenien en l'anterior visita de l'inspector.

S'inicia ara una explicació, poble a poble, de quina era la situació en què es trobava l'escola i l'opinió de l'inspector per a millorar aquesta situació. Es poden endevinar alguns criteris prioritaris en plantejar les millores: en primer lloc, la creació d'escoles públiques als pobles que només en tenen de privades, per tal d'afavorir l'assistència de tots els nens, inclosos els fills de famílies pobres. (L'Informe Barnoya deixa entreveure una clara crítica cap al funcionament de les escoles privades de la comarca, tant pel contingut com per la persona que les regenta.) En segon lloc, la creació d'escoles, també públiques, per a nenes allà on no n'hi ha. Finalment, la millora de les condicions en les quals es donava l'ensenyament (capacitat, espai, llum, higiene, idoneïtat de la persona que fa de mestre, etc.).

4.2. *Necessitat d'escola pública en tots els municipis*

En referència als pobles de menys de cinc-cents habitants, expressa sobre Castellví de Rosanes: «Existiendo solamente en este pueblo una escuela privada, dirigida por el secretario del Ayuntamiento, en donde no pueden asistir los niños po-

18. *El Baix Llobregat el 1789: Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, introducció, transcripció i notes a cura de Jaume Codina, Josep Moran i Mercè Renom, Barcelona, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 52.

bres por tener que pagar la retribución al maestro, convendría que se creara enseguida la escuela pública elemental incompleta a fin de educar e instruir a los hijos de todos los vecinos del mismo.»

De Sant Martí de Torrelles i de Santa Coloma de Cervelló diu: «Desde la última visita se han creado en estos dos pueblos la escuela pública elemental incompleta de niños, las cuales son dirigidas por los secretarios de los Ayuntamientos.»

Dels pobles amb una població d'entre cinc-cents i dos mil habitants, que són la majoria, l'informe de l'inspector apunta aquests comentaris de les seves escoles. Dels tres esmentats anteriorment que no disposen encara d'escola pública —Abre-ra, Cervelló i Sant Llorenç d'Hortons—, aquest objectiu serà prioritari. Així, diu en referència a Abre-ra: «Siendo muy incompleta la escuela privada de niños, única que existe en este pueblo y dirigida actualmente por el secretario del Ayuntamiento, considero indispensable la pronta creación de la escuela pública elemental completa de niños que por ley corresponde, a fin de crear después la pública de niñas.»

De Cervelló, declara: «También debería crearse en este pueblo, con la mayor prontitud posible, la escuela elemental completa de niños, por ser muy incompleta la privada que ahora existe y además ser dirigida por una persona sin título.»

De Sant Llorenç d'Hortons: «Sin embargo de haber en este pueblo una escuela privada elemental de niños y otra de niñas, conviene que se plantee pronto, a lo menos, la pública elemental de niños, en donde puedan concurrir los hijos de las familias pobres.»

4.3. *Necessitat de crear l'escola de nenes on no n'hi ha*

Pel que fa a la situació d'ensenyament de les nenes en el Baix Llobregat, és ben diferent de la dels nens i molt deficitària. És per aquesta raó que, com s'ha dit, constitueix un dels objectius prioritaris de l'Informe Barnoya, el qual ho fa constar repetidament: «Existen en el mismo [partit de Sant Feliu] 38 escuelas de primera enseñanza para niños y 6 para niñas.» «Sólo existe una escuela pública elemental completa de niñas en uno de los indicados 26 distritos [es tracta de Martorell, encara que n'hauria de tenir tres de públiques per a les nenes; tanmateix, Martorell té, a més, una escola privada]. Hay además una privada en otros 4 distritos (Esparaguera, Molins de Rei, Sant Feliu y Sant Llorenç d'Hortons).» En un altre paràgraf, l'informe ressalta la desproporció existent entre els nois i les noies en la matriculació a les escoles: «Concurrerán a las mencionadas escuelas 2.377 niños y 258 niñas.»

Paga la pena esmentar que només el 26 % de la població del Baix Llobregat més gran de quinze anys sabia llegir i escriure, segons el cens de 1860, i que únicament el 4 % de dones sabia llegir i escriure. La igualtat de drets en els aspectes

educatiu no es va plantejar amb profunditat al nostre país fins a la Segona República, quan es va aprovar l'escola mixta i la coeducació. L'Església catòlica i els sectors més rancis de la societat van plantar una guerra ferotge contra els plantejaments coeducatius. Es pot afirmar que el sistema educatiu d'aquella època s'identifica amb les escoles de nens. L'educació de les nenes es caracteritzava per la seva irrellevància, molt vinculada a les menyspreades «labores propias de su sexo».

A tall d'exemple, per aquestes dates, l'Ajuntament d'Esplugues és requerit per l'autoritat governativa a crear una escola per a nenes, tal com indicava la Llei. A més d'invocar les dificultats econòmiques, el consistori argumentava: «La enseñanza completa de niñas sería enteramente inútil. No habría acaso una sola (niña) que quisiese ni tuviese tiempo para dedicarse al estudio de los elementos de las materias que la Ley marca para la enseñanza en las escuelas completas de niñas.»¹⁹

Barnoya defensa l'escola per a nenes allà on encara no s'ha creat i ho va fent constar a cada un dels pobles. Aquest és el cas de Begues: «Planteada ya la escuela pública elemental completa de niños, debería crearse la (escuela) de niñas»; de Corbera: «La primera de dichas salas (pudiera ser) para la escuela pública de niñas que debe crearse»; de Cornellà: «Ya que el edificio es propiedad del Ayuntamiento y al mismo tiempo destinado para escuelas de primera enseñanza, sería muy conveniente se arreglara en él otra sala para establecer la escuela pública elemental completa de niñas que debe crearse y la correspondiente habitación para la maestra»; de Gavà: «Siendo el referido edificio propio del Ayuntamiento y concedido para la primera enseñanza, podría verificarse, respecto la escuela pública de niñas que ha de crearse en esta población, lo mismo que he indicado para la de niñas de Cornellà»; del Papiol: «Muy conveniente sería la creación de la escuela pública elemental completa de niñas»; del Prat: «Hace muchísima falta en este pueblo la escuela pública elemental completa de niñas que debe crearse»; de Sant Boi de Llobregat: «Es también de mucha necesidad la creación de la escuela pública elemental completa de niñas»; de Viladecans: «Convendría asimismo que se creara luego la escuela pública elemental completa de niñas, conforme está prevenido por la ley.»

D'Esparreguera i Sant Feliu, l'informe es limita a assenyalar que «debería crearse inmediatamente la de igual clase [escola pública completa] para niñas». De Molins de Rei: «No obstante, de haber en esta población una escuela privada elemental de niñas, es preciso la pronta creación de la pública.» Hi ha finalment un conjunt de pobles, als quals demana la creació d'escoles de nenes. Es tracta d'Esplugues, Gelida, Pallejà, Sant Andreu de la Barca, Sant Climent de Llobregat, Sant Esteve Sesrovires, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Sant Vicenç dels Horts i Va-

19. Document del 16/3/1859, Arxiu Històric Municipal d'Esplugues.

llirana: «Estando ya establecida en cada una de estas poblaciones la escuela elemental completa de niños en locales bastante regulares, debería crearse inmediatamente las de igual clase para niñas.»

4.4. *Necessitat de millorar les condicions de l'ensenyament*

Les condicions físiques en les quals tenia lloc l'ensenyament en tot el segle XIX i fins ben entrat el segle XX tenien ben poc a veure amb la realitat i complexitat de les escoles actuals. L'escola, particularment la dels pobles, es reduïa habitualment a un únic espai o aula, on es barrejaven nens de diferents edats i diferents nivells d'aprenentatge. Els nois tenien la seva escola i les noies la seva, ben separada. A les ciutats, a Barcelona per exemple, existien les «escoles de pis»; és a dir, el mestre o mestra utilitzava com a escola una o més dependències de l'habitatge propi de la seva família. Als pobles, els ajuntaments llogaven alguna casa on habilitaven l'habitació del mestre, la sala-escola i una comuna (vàter). S'ha d'imaginar, doncs, una sala més o menys arreglada (els alumnes netejaven l'escola en acabar la jornada), mal ventilada, mal il·luminada, freda a l'hivern i calorosa a l'estiu.

En el quadre 4 queda reflectida la qualificació que Bruno Barnoya atorga a l'estat dels edificis que acullen les escoles. Només dos edificis li mereixen el qualificatiu de «bueno», els d'Esparreguera i Santa Coloma de Cervelló. I només un, el de Gavà, queda qualificat com a «malo». Tots els altres edificis, vint-i-dos, són qualificats amb el discret «regular».

Quin era el referent qualificatiu de l'inspector per arribar a aquestes conclusions, que creiem que són excessivament benèvols? No ho sabem, però com a referent vàlid cal recordar que, molts anys més tard, el 1902, el comte de Romanones feia aquesta descripció de les escoles de l'Estat: «Hay escuelas confundidas con los hospitales, con los cementerios, con los mataderos, con las cuadras. Hay escuelas que sirven de entrada a un cementerio y los cadáveres son depositados en la mesa del profesor, antes del sepelio, para entonar los últimos responsos. Hay escuelas donde los pobres niños y niñas no pueden entrar hasta que no sacan las bestias, que van a pastar; hay escuelas tan reducidas que apenas hace algo de calor se producen en los niños desvanecimientos por escasez de aire y falta de ventilación; hay escuelas que es depósito de estiércol en fermentación y se le ocurre a alguna autoridad local decir que de esta suerte están los niños más calientes en invierno. El inspector de una de las zonas de Cataluña denunció el hecho de que existe en su jurisdicción una escuela conviviendo con una cárcel, otra instalada entre un salón de baile y un café, y otra cuya única ventana se abre sobre un cementerio. Otro inspector habló de un local-escuela utilizado como toril cuando en

QUADRE IV

Població	Habitants	Edificis per a escoles		Estat dels edificis
		Propis	Llogats	
Abbrera	706	–	–	–
Begues	799	1	–	Regular
Castelldefels				
Castellví de R.	323	–	–	–
Cervelló	1.027	–	–	–
Corbera	885	–	1	Regular
Cornellà	1.500	1	–	Regular
Esparreguera	3.097	1	–	Bo
Esplugues	784	–	1	Regular
Gavà	1.292	1	–	Dolent
Gelida	1.740	–	1	Regular
Martorell	4.137	2	1	Regular
Molins de Rei	3.002	1	–	Regular
Pallejà	838	–	1	Regular
Papiol	1.098	1	–	Regular
Prat	1.895	1	–	Regular
S. Andreu Barca	898	–	1	Regular
S. Boi de Llobr.	2.755	1	–	Regular
Sant Climent	1.084	1	–	Regular
S. Esteve Ses.	936	–	1	Regular
Sant Feliu	2.484	–	2	Regular
Sant Joan Despí	589	1	–	Regular
S. Just Desvern	961	–	1	Regular
Sant Llorenç	944	–	–	Regular
Sant Martí	492	–	1	Regular
Sant Vicenç	1.777	–	1	Regular
Sta. Coloma Cer.	211	–	1	Bo
Vallirana	1.288	–	1	Regular
Viladecans	1.088	–	1	Regular

Elaboració a partir de l'Informe Barnoya.

el pueblo hay capeas.» «En el 90 % de los casos la escuela es la peor casa de pueblo. Aun resulta algo más lamentable; en muchos pueblos los propietarios aprovechan las vacaciones para posesionarse de los locales que habían dado en arrendamiento, y luego no hay medio de volver a abrir las escuelas porque nadie quiere ceder las casas para instalarlas.» «En otros casos, en donde la iniciativa pública o privada se ocuparon de construir escuelas, el esfuerzo ha resultado inútil, porque la obligación de conservarlas, reservada a los Municipios, no ha sido cumplida.» «Otras veces los locales son destinados para usos distintos que para los que fueron construidos. En Orcera, en el edificio para escuelas, están instalados: en el bajo, un casino; en el principal, el Registro de la Propiedad, y las escuelas en el desván. En La Carlota, en el magnífico edificio que hizo construir Carlos III, está instalado el casino, que paga por la mejor y más grande parte del local dos reales diarios, y en cambio la escuela está instalada en lo que fue cuadra del edificio.»²⁰

Sobre això, és interessant la descripció que el pare Manjón, fundador de les escoles Ave María, nascut a Sargentos de Lora (Burgos), fa de l'escola del poble: «Tenía Sargentos una modesta casita destinada para escuela de niños y niñas que ocupaba el piso bajo, dejando la principal para el maestro y su familia... La habitación destinada a la clase estaba en bajo y tenía por suelo tierras que, por ser polvorientas, cubrieron con lonchas de maderas, [...] las mesas eran tres, obra prima del maestro, [...]. Tenía de ancha algunas varas, de larga 7, y de alta 3,5, sin otro respiradero que una ventana de una vara que daba al mediodía, por donde entraba la oscura luz a aquella mísera y lóbrega estancia... Los peritos de higiene decían que así convenía para que no hubiera frío en invierno.»²¹

El 28 d'abril de 1905 es va publicar el Reial decret de «Subvenciones para la Construcción de Edificios Escolares». L'exposició de raons justificatives d'aquest decret, feta pel ministre Carlos María Cortazo, manifesta prou clarament la situació en què es trobava a tot l'Estat espanyol la realitat educativa: «Preséntase al Ministro que suscribe el espectáculo de penuria y viciosa desorganización en que se encuentran los locales destinados a la instrucción educativa de los niños en la mayoría de los Municipios españoles. Ningún sistema pedagógico puede encontrar atmósfera propicia para su desarrollo, ningún maestro estímulo de actividad, ningún discípulo atractivo y complacencia, dentro de un medio en que la incomodidad, el abandono y la tristeza constituyen permanente y hasta ahora, no evitado consorcio...»

A Catalunya, el gran mestre Pere Vergés, nascut el 1896, director de l'Escola del Mar, dependent de l'Ajuntament de Barcelona, i un dels impulsors al nostre país de

20. Comte de ROMANONES, *Notas de una vida, 1901-1902*, t. II, Madrid, Renacimiento, 1925, p. 88-90.

21. MANJÓN, *Cosas de antaño*, p. 3, citat per I. TURÍN, *La educación y la escuela en España de 1874 a 1902*, p. 77.

les idees de l'Escola Nova, descrivia així els seus inicis escolars: «Fins que, no sé com, un matí, la mare em va acompanyar a la primera escola de la meua vida... Només en tinc el record d'una habitació petita i entenebriuada, plena de quitxalla cridanera, i una eixida bruta on hi havia la comuna. A la tarda ja no hi vaig tornar.» «La segona escola va ser la de Don Macario... L'escola era una planta baixa, allargada i estreta, amb dues fileres de pupitres... Al fons de l'estança, muntada sobre una tarima, presidia la taula de Don Macario. Des d'on jo seia, el veia de lluny. L'home solia venir tard a classe i apareixia amb una bufanda grisa i la calba coberta amb una birreta negra. Es passava l'estona tossint i gargallejant... A mig matí vèiem entrar la dona del mestre, molt esquifida, amb un tassó de llet fumegant que col·locava damunt la taula, i Don Macario s'entretenia mullant-hi pa i fent xarrups sorollosos. Però el que em tenia seriosament capficat era el seient de la meua cadira... Això era el que més m'amoinava, perquè d'altra banda, no tinc record que ningú m'ensenyés mai res i em passava les hores sense badar boca...»²²

Al Baix Llobregat, l'inspector Barnoya, tot i reconeixent que els mestres són ben tractats pels ajuntaments, fa una crítica generalitzada a les autoritats municipals de la comarca per la cura que haurien de tenir dels locals escolars: «La generalidad de los Ayuntamientos de este partido guardan las debidas consideraciones a los maestros de sus respectivos pueblos, pero hasta ahora han mirado con cierta indiferencia el arreglo de las escuelas públicas de los mismos. Con el pretexto de economías solo continuaban en los presupuestos municipales pequeñas cantidades para gastos de escuela y gastos extraordinarios; los cuales eran insuficientes para el completo arreglo del local que sirve de escuela y para completar el menaje y demás objetos de enseñanza. Pero este inconveniente habrá desaparecido luego que los maestros cobren de los Ayuntamientos las cantidades para gastos del material de sus escuelas, conforme dispone la Real Orden de 15 de Diciembre de 1857.» La cura perquè les escoles tinguessin un aspecte polític i agradable constitueix una de les preocupacions que manifesta Barnoya, el qual acaba així el seu informe: «Por fin, concluiré manifestando a V.E. las observaciones que hice a las Juntas locales de primera enseñanza y a los maestros y maestras de este partido. Encargué a las primeras procurasen el arreglo y conservación de los edificios destinados para escuelas públicas... Últimamente, previne a los maestros y a las maestras que procurasen estrictamente el cumplimiento de sus deberes y el mejor arreglo de sus establecimientos.»

L'inspector Bruno Barnoya reclama, poble a poble, la millora de les condicions en les quals té lloc l'ensenyament, i en alguns casos dóna idees de com es podria produir la millora. Denuncia que, en alguns pobles, la funció de mestre estigui

22. Citat per Robert SALADRIGAS, *L'Escola del Mar i la renovació pedagògica a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1973, p. 50.

desenvolupada pel secretari de l'Ajuntament. De Begues, escriu: «Por ser poco a propósito el local destinado a escuela pública de niños de este pueblo, sería muy conveniente se colocara aquélla en el piso principal de la casa del Ayuntamiento, proveyéndola enseguida del menaje necesario.» I continua: «Habiendo aumentado con el nuevo censo de población el número de almas de ésta y debiendo ser la dicha escuela elemental completa, no puede permitirse que el maestro desempeñe la secretaría del Ayuntamiento.»

De Castelldefels: «Luego que se haya provisto el magisterio de la escuela pública elemental incompleta de niños de este pueblo, podrá establecerse ésta en una de las salas del piso principal de la casa del Ayuntamiento.»

De Corbera: «No teniendo la sala destinada para la escuela pública la capacidad suficiente para contener el número de niños concurrentes, convendría establecer ésta en la sala contigua de la misma casa, ya que el Ayuntamiento la tiene alquilada para otro objeto.»

De Cornellà: «Para que la sala de la escuela pública de niños de este pueblo fuese más clara y ventilada, sería menester arreglar bien las aberturas existentes y construir alguna otra. También debería componerse la escalera, por la cual han de subir precisamente los niños a la escuela, a fin de evitar que éstos se caigan...»

De Gavà (s'ha de recordar que és l'única escola, l'edifici de la qual està qualificat per l'informe de la inspecció de «malo»): «A causa de ser muy reducida y poco ventilada la sala que sirve de escuela pública de niños, en perjuicio de éstos y de la enseñanza, deberían hacerse inmediatamente los reparos indispensables en el edificio en donde está situada aquélla, a fin de dar a dicha sala la capacidad necesaria para estar con la comodidad debida todos los niños de este pueblo.»

De Martorell: «Aún cuando tiene mucha capacidad el local de la escuela pública, situada en la iglesia del exconvento de capuchinos de esta villa, no lo considero aún suficiente para que puedan estar en él con comodidad todos los niños de la población; por cuyo motivo sería muy conveniente se estableciera una nueva escuela pública elemental de niños en el Arrabal llamado Pontarró, en donde podrían concurrir los hijos de los vecinos de la orilla izquierda del río Noya. Para que la sala de la actual escuela pública de niños tenga la luz necesaria es indispensable ensanchar las ventanas existentes y abrir nuevamente otras.»

De Molins de Rei: «A fin de que pueda contener mayor número de niños el local propio para escuela pública de este pueblo, debería prolongarse la sala del piso principal de modo que con la azotea formase una sola pieza.»

Del Papiol: «Por carecer de luz la sala de la escuela pública de niños de este pueblo, convendría construir una claraboya y colocar vidrieras en las puertas y ventanas. Al mismo tiempo debería construirse una nueva letrina para evitar el mal olor y no perjudicar a los niños en la escuela...»

Del Prat: «No pudiendo pertenecer a la clase de escritura todos los niños concurrentes a la escuela pública por ser bastante reducida la sala, deberían verificarse las obras proyectadas con este fin para que tenga la capacidad correspondiente.»

De Sant Boi: «Faltando la luz indispensable en la sala destinada para escuela pública de niños, principalmente durante la clase de escritura, deberían abrirse a lo menos dos ventanas, o bien alguna claraboya. Para poder estar con más desahogo los niños menores, que enseña el ayudante bajo la dirección del maestro, sería muy útil que aquellos ocupasen interinamente la sala allí contigua, en la cual celebra las sesiones el Ayuntamiento, hasta que se halle otro local más capaz, claro y ventilado.»

De Viladecans: «A pesar de ser bastante clara y ventilada la sala en donde está situada la escuela pública de niños de este pueblo, no tiene capacidad suficiente para contener todos los que frecuentan, ni puede ser general la clase de escritura; por lo tanto, convendría buscar otro local más a propósito para este objeto.»

En termes genèrics es refereix als pobles d'Espulgues, Gelida, Pallejà, Sant Andreu de la Barca, Sant Climent de Llobregat, Sant Esteve Sesrovires, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Sant Vicenç dels Horts i Vallirana: «Estando ya establecida en cada una de estas poblaciones la escuela elemental completa de niños en locales bastante regulares...»

4.5. *El sistema pedagògic de l'època*

Si bé des dels mateixos orígens de l'*Homo sapiens*, hi ha hagut un interès per educar els infants i transmetre'ls els coneixements que la humanitat anava acumulant, la pedagogia, entesa com a ciència de l'educació, es considera que neix al segle XIX amb Herbart (1776-1841) i la seva obra *Pedagogia general*. Herbart, alemany, aplicà la reflexió científica i la descripció sistemàtica en la seva pròpia pràctica com a educador. Per aquestes dates, a Europa, concretament a Suïssa, Pestalozzi (1746-1827), dedicat a l'educació dels nens pobres, iniciava el moviment conegut posteriorment com a «escola activa» o «escola nova», en contraposició a l'«escola tradicional». En poques paraules, «l'escola activa» dóna a l'alumne el protagonisme del seu propi procés d'aprenentatge. L'aula és concebuda com un laboratori on l'infant manipula, observa, elabora hipòtesis i experimenta amb la realitat, mitjançant el suport del mestre, el qual facilita als alumnes ocasions diverses i estimulants per a desenvolupar aquesta activitat. L'educació té com a objectiu el desenvolupament integral del nen i es basa en els seus interessos i les seves capacitats.

En aquesta línia i durant el segle XIX i la primera meitat del segle XX, es va veure sorgir en diferents països d'Europa i Amèrica principalment un seguit d'elabo-

racions teòriques i d'aportacions pràctiques que, des de diferents plantejaments, varen contribuir a elaborar un cos de pensament pedagògic del qual continuem beneficiant-nos. Noms com Decroly, Claparède, Montessori, Dewey, Piaget, entre d'altres, al costat de psicòlegs i pedagogs contemporanis, com Vigotsky, Ausubel, Bruner, Freire, etc., fonamenten encara actualment els sistemes educatius dels països desenvolupats. En les dates que ens ocupen (meitat del segle XIX), ni a Espanya ni a Catalunya ni al Baix Llobregat es pot parlar de teoria o experiències pedagògiques diferents de les que configuren «l'escola tradicional». Les influències pedagògiques europees no arriben a Catalunya fins al voltant de 1900 i, sobretot, ben entrat el segle XX.

Els materials d'ensenyament eren, en bona lògica, molt diferents als actuals. El paper, per exemple, era escàs i molt car; per tant, s'havia de reduir al màxim el seu ús. Els nens i nenes aprenien a escriure i a utilitzar els nombres fent servir unes pissarretes (fetes originàriament de pedra pissarra), on s'escrivia i s'hi esborrava. Aquests materials eren propietat de l'escola. Els nens i nenes aprenien a llegir utilitzant abecedaris i cartilles. Un cop sabien llegir, podien disposar de petites enciclopèdies. De fet, aquestes enciclopèdies portaven en un sol volum la informació de les diferents matèries o assignatures i servien per a tota l'escolaritat.

Un llibre bàsic a cada escola era el catecisme. Una part del temps d'escola, probablement la més compartida per la totalitat dels alumnes, la constituïa l'ensenyament de la religió. El seu contingut eren pregàries fetes en comú, l'explicació del mestre i la recitació cantada de textos del catecisme. A l'aula, a més del crucifix i de la imatge del rei o mandatari de torn, podia haver-hi algun mapa d'Espanya. Segons el nivell d'ensenyament del nen, es podia trobar a l'escola algun sistema de peces i mesures o algun altre material.

Els mètodes d'ensenyança anaven molt en funció del tarannà del mestre, de la seva formació i del nombre d'alumnes («cada maestrillo tiene su librillo», deia un vell refrany). Fins ben avançat el segle XVIII, l'ensenyament es considerava una funció individual, és a dir, el mestre anava cridant d'un en un els alumnes i els ensenyava o els demanava allò que havien de saber. La resta d'alumnes, asseguts en uns bancs al fons de la sala, feien allò que podien. L'ensenyament col·lectiu va aparèixer tardanament i probablement de la mà de les congregacions religioses d'ensenyants, que ja agrupaven un nombre considerable de nens.

L'ordre i el silenci eren valors universalment acceptats. Altrament, eren imprescindible per a mantenir un grup d'alumnes dins l'aula. Diu l'Informe Barnoya: «Durante las horas de clase, unas y otros [nenes i nens] guardan bastante silencio y compostura y manifiestan el debido respeto y afecto a sus maestros.» L'ensenyament es basava en la memorització i l'aprenentatge per repetició. Era freqüent sentir «cantar» els alumnes: les oracions diàries, l'abecedari, la seqüència

dels nombres, les síl·labes, les paraules, el catecisme, les definicions gramaticals o d'altres disciplines, les taules de sumar i multiplicar, etc., quasi tot era transmès i après mitjançant fórmules cantades i repetides fins a la sacietat. Es donava molta importància a la «bona lletra» i a la calligrafia. Els alumnes dedicaven, doncs, hores i hores a la reproducció de lletres, paraules o frases ja fetes. La creació de textos es considerava un grau molt desenvolupat de l'aprenentatge i era propi dels nivells superiors de l'ensenyament.

L'estricta disciplina era necessària per a mantenir l'ordre i el silenci dins de l'aula. La família i tota la societat en general estava impregnada de l'absolutisme i autoritarisme del poder polític i de l'actitud més aviat servil cap a l'autoritat. Així doncs, els càstigs físics no solament estaven autoritzats, sinó que formaven part de l'aprenentatge de la duresa de la vida i de l'obediència deguda als superiors.

Algunes descripcions de l'escola dels nostres pares i avis fan palesa la penúria material i pedagògica en què l'aprenentatge es duia a terme. El pare Manjón ens ha deixat aquest testimoni: «El maestro de aquella lúgubre y angustiosa escuela era, por aquellos tiempos [Manjón va entrar al Seminari de Burgos el 1861] un vecino de Rocamudo, casado y con tres hijos, sin título alguno, de unos cuarenta años, alto, nervioso y escueto... quien sabía hacer letra pero sin ortografía, leer, pero sin gusto, y calcular, pero en abstracto, y, sólo con números enteros, hasta dividir por más de una cifra... El señor maestro se sentaba en un sillón magistral, obra de sus manos, y allí fumaba, conversaba con cuantos venían a pasar el rato, salía a tomar el sol y el aire a la calle, encargando a los muchachos que leyeran a voces, y si acaso el guirigay cesaba, él entraba furioso en clase, empuñaba las disciplinas y a todos zurraba hasta ponerles las orejas encarnadas, con lo cual renovaban los gritos, el maestro se desfogaba y se volvía a subir para airearse o solearse, según los tiempos... Como la dotación era escasa, el señor Maestro reunía varios cargos y oficios, con los cuales medio vivía, pues era Maestro de escuela, Sacristán, Cantor, Campanero, Relojero, Carpintero, Cazador, Secretario, Amanuense y lector de familias y soldados, y el Factótum del pueblo, todo con letras mayúsculas y minúsculas retribuciones... ¿Cuánto ganaba, dirá alguno? De ocho a diez reales mal contados, salvo algunos regalillos de asaduras y salchichas, cuando la matanza, y de leche...»

L'objectiu més esperat del pas per l'escola era aprendre a llegir i escriure. Els materials didàctics, com ja s'ha dit, eren escassos i poc estimulants: abecedaris, cartells programats per a anar passant de les lletres vocals a les síl·labes, d'aquestes a les paraules i de les paraules a les frases. (Barnoya escriu: «En la clase de lectura, luego que los niños conocen las vocales y consonantes, se les enseña a combinarlas siguiendo el método silábico.») Tot es feia de forma repetitiva, cantant

una vegada i una altra les mateixes composicions. La dita popular, socialment acceptada, que «la letra con sangre entra» reflecteix prou bé el cost generalitzat de l'aprenentatge de la lectura, incloent-hi els càstigs físics. Barnoya, però, escriu en el seu informe: «no se imponen otros castigos que los prevenidos por el reglamento». De la forma d'ensenyar, afirma: «En las clases se dan explicaciones claras y sencillas, preguntas y pocas lecciones de memoria.» Fora de l'escola, era força improbable trobar-se amb textos escrits a l'abast de la canalla. L'escriptura també s'aprenia a base de repetir una i mil vegades lletres, síl·labes, paraules i frases sense cap significació per als nens. La reflexió sobre la naturalesa del nen, els aprenentatges i les innovacions pedagògiques trigarien encara moltes dècades a arribar.

4.6. *Les escoles de pàrvuls*

L'Informe Barnoya comptabilitza quatre-cents dos nens menors de sis anys a les diferents escoles públiques de la comarca i setanta-vuit a les escoles privades. Ara bé, només hi ha dues escoles (classes) públiques de pàrvuls (a Molins de Rei i a Sant Feliu de Llobregat), i una escola privada (a Martorell). És per això que l'inspector aconsella crear escoles públiques de pàrvuls en totes les poblacions fabrils.

Les indústries tèxtils que es van establir a la comarca al llarg de la segona meitat del segle van usar molta mà d'obra femenina i infantil, perquè eren més hàbils en segons quines feines i perquè era més barata. La incorporació de les dones a les feines de les fàbriques i la llarga durada de la jornada laboral feia necessària la creació de llocs on poder deixar les criatures petites.

Els mestres acceptaven fàcilment tot tipus de nens a la seva classe, independentment de l'edat, sobretot si pagaven. Quan el nombre d'alumnes ultrapassava les possibilitats del local, es feia necessari buscar un altre lloc on anaven els més petits. Per a l'educació d'aquests pàrvuls no es veia necessària la presència d'un mestre. Es buscava un ajudant, el qual, sota la vigilància del mestre titular, tenia cura dels menuts. No es tenia encara en compte el valor educatiu de l'escola de pàrvuls. Tenia més sentit com a «guarderia». Barnoya sí podia tenir un altre criteri: «Se atiende con preferencia a la educación que a la enseñanza en las escuelas de párvulos.»

4.7. *El sou dels mestres*

La retribució econòmica dels mestres era constituïda per una part regulada per l'Administració en funció del tipus d'escola i una altra part fixada pel rector de la universitat en l'acta de nomenament dels mestres, regulada per la Llei, la qual

marcava els límits mínims. Els ajuntaments de la comarca pagaven estrictament allò estipulat:

a) Els pobles de menys de cinc-cents habitants (Sant Martí de Torrelles i Santa Coloma de Cervelló) tenien escola pública incompleta i feien de mestres els corresponents secretaris d'ajuntament. El municipi pagava per la funció de mestre un sobresou de mil rals i de quatre-cents rals anuals, respectivament.

b) Cobraven dos mil cinc-cents rals anuals els mestres dels pobles que tenien entre cinc-cents i mil habitants: Begues, Corbera, Esplugues, Pallejà, Sant Andreu de la Barca, Sant Esteve Sesrovires, Sant Joan Despí i Sant Just Desvern.

c) Els mestres que exercien el magisteri en pobles d'entre mil i tres mil habitants (Cornellà, Gavà, Gelida, Sant Climent de Llobregat, Sant Vicenç dels Horts, Vallirana i Viladecans) cobraven tres mil tres-cents rals anuals.

d) Finalment, els mestres de poblacions de més de tres mil habitants cobraven quatre mil quatre-cents rals anuals: Esparreguera, Martorell i Molins de Rei. Sant Boi de Llobregat figura entre els pobles que pagaven quatre mil quatre-cents rals al seu mestre, encara que no arriba a les tres mil ànimes. El mestre de Molins de Rei es beneficiava que el poble hagués arribat als tres mil dos habitants.

El sou dels ajudants de mestre, als quals no se'ls exigia el títol, oscil·lava entre els tres mil rals anuals de Martorell, els dos mil de Sant Feliu, mil dos-cents rals de Sant Boi, mil noranta-cinc de Sant Joan Despí i mil rals de Molins de Rei.

Les aportacions de les famílies al sou dels mestres també són variables i no tenen cap relació amb el nombre d'habitants del poble. (La Llei permetia que una part del sou del mestre la paguessin els alumnes, en funció del poder adquisitiu de les seves famílies.) Els nens pobres, si tenien certificat del rector, no pagaven l'escola. El mateix mestre feia de recaptador de diners dels seus alumnes, i anotava quin era l'estat de comptes de cada un respecte del pagament. Aquestes circumstàncies, a més d'assenyalar diferències desagradables i injustes, devien crear situacions que no afavorien gens la relació educativa entre mestre i deixebles. Els ajuntaments acabaren assolint aquesta part del sou dels mestres. A l'Informe Barroya s'indica que la totalitat dels alumnes de l'escola pública no paguen al mestre, però és l'ajuntament qui es fa càrrec del pagament. Aquest és el cas dels pobles de Begues, Esparreguera, Gavà, Molins de Rei, el Papiol, el Prat, Sant Andreu de la Barca, Sant Boi, Sant Joan Despí, Sant Martí de Torrelles, Sant Vicenç dels Horts i Viladecans.

Ara bé, una cosa era la quantitat del sou que estava estipulat i una altra ben diferent era l'endarreriment amb què els ajuntaments acomplien amb la seva obligació. En defensa dels mestres, l'inspector escriu: «No considero necesario indicar cosa alguna relativa al cobro de las dotaciones fijas de los maestros, porque V.E. sabe ya el atraso en que se encuentran y las causas que lo han motivado.»

QUADRE V

Població	Habitants	Núm. d'alumnes escola pública		Núm. de nens i nenes que no paguen	Sou dels mestres a l'any (rals de bilió)		Retribució que paguen els alumnes a l'any (rals de bilió)	
		Nens	Nenes		Mestre	Mestra	Mestre	Mestra
Abreira	706	-	-	-	-	-	-	-
Begues	799	20	-	20	2.500	814		
Castelldefels			-					
Castellví de R.	323	-	-	-	-	-	-	-
Cervelló	1.027	-	-	-	-	-	-	-
Corbera	885	53	-	12	2.500	500		
Cornellà	1.500	80	-	50	3.300	720		
Esparreguera	3.097	159	-	159	4.400	-		
Esplugues	784	60	-	20	2.500	1.440		
Gavà	1.292	87	-	87	3.300	880		
Gelida	1.740	94	-	20	3.300	700		
Martorell	4.137	163	69	229	4.400	2.994	1.600	66
Molins de Rei	3.002	130	-	130	4.400	922		
Pallejà	838	50	-	-	2.500	1.500		
Papiol	1.098	75	-	75	3.300	400		

QUADRE V (Continuació)

Població	Habitants	Núm. d'alumnes d'escola pública		Núm. de nens i nenes que no paguen	Sou dels mestres a l'any (rals de bilió)		Retribució que paguen els alumnes a l'any (rals de bilió)	
		Nens	Nenes		Mestre	Mestra	Mestre	Mestra
Prat	1.895	100	-	99	3.300	-	-	-
S. Andreu Barca	898	67	-	67	2.500	750	750	750
S. Boi de Llobr.	2.755	130	-	130	4.400	800	800	800
Sant Climent	1.084	62	-	4	3.300	-	-	-
S. Esteve Ses.	936	46	-	2	2.500	-	-	-
Sant Feliu	2.484	153	-	-	3.300	1.200	1.200	1.200
Sant Joan Despi	589	60	-	60	2.500	420	420	420
Sant Just	961	40	-	16	2.500	1.440	1.440	1.440
Sant Llorenç	944	-	-	-	-	-	-	-
Sant Martí	492	16	-	16	1.000	-	-	-
Sant Vicenç	1.777	81	-	81	3.300	1.000	1.000	1.000
Sta. Coloma Cer.	211	17	-	3	400	432	432	432
Vallirana	1.288	89	-	9	3.300	400	400	400
Viladecans	1.088	60	-	60	3.300	-	-	-

Elaboració a partir de l'Informe Barnoya.

4.8. *El nombre d'alumnes i l'assistència a l'escola*

Al quadre 5 es pot observar l'elevat nombre d'alumnes que podia haver-hi en una escola a càrrec d'un mestre, segons l'Informe Barnoya. Algunes escoles passen del centenar d'escolars: Martorell, cent seixanta-tres; Sant Feliu, cent cinquanta-tres (aquí hi havia, a més, una escola de pàrvuls); Molins de Rei (tenia a més una escola de pàrvuls) i Sant Boi, cent trenta; el Prat, cent. Com podia un sol mestre fer-se càrrec d'aquest nombre d'alumnes? Hi ha diverses raons: en la base es troba la manca de consideració social de l'escola i de la professió de mestre. Quina utilitat tenia l'escola per a la immensa majoria de la població? L'absentisme escolar era, doncs, força elevat. Altres causes podien justificar la no-assistència a l'escola: freqüents i llargues malalties infantils, el fred, l'ajuda a casa en les feines agrícoles, la incorporació precoç a les fàbriques tèxtils, la cura dels germans més petits, les feines domèstiques, etc. D'altra banda, alguna cosa s'havia de pagar al mestre i no totes les famílies tenien possibilitats de fer front a aquesta despesa. Les llistes d'assistència de l'època són prou eloqüents de l'absentisme i les seves causes, que els mestres escrivien al costat de cada nom.

Sobre aquest tema informa Bruno Barnoya: «Generalmente, los niños frecuentan las escuelas elementales desde la edad de 5 a 11 años inclusive y hasta 13 las niñas. Los párvulos van a las suyas desde 3 a 6 años.» «La concurrencia a las dichas escuelas puede considerarse igual en todas las estaciones del año, excepto a las de las poblaciones rurales que algunos padres ocupan a sus hijos durante los días que se emplean en la siega, trilla y vendimia.» «No se educa ni se instruyen todos los niños de los pueblos, ni tampoco asisten con la debida puntualidad parte de los que concurren a las escuelas. Puede muy bien atribuirse la causa de este mal a la ignorancia de los padres que miran con indiferencia la educación de sus hijos. Considero que esto se evitará en gran parte cuando las Juntas Locales de primera enseñanza cumplan bien su cometido.» Abunda sobre aquest tema a les conclusions, quan manifesta haver insistit davant les Juntes locals d'instrucció primària «que hagan valer el ascendiente que tienen sobre los padres para que sus hijos asistan a las citadas escuelas con la puntualidad debida».

5. **A tall de cloenda**

La profunda transformació de tot tipus que en un temps breu, els dos últims segles, ha experimentat la comarca del Baix Llobregat fa més important la tasca de recompondre la memòria dels temps i dels fets que precediren la nostra realitat pedagògica actual. Des de la inexistència d'escoles en més de la meitat dels po-

bles el 1789 o la precarietat de les escoles que inspecciona Bruno Barnoya el 1858, fins a la complexitat de la xarxa escolar actual transcorre paral·lela la transformació d'una societat majoritàriament agrícola a una de caràcter industrial o postindustrial. L'escola, com a institució social pensada per a acollir i instruir els infants, ha anat canviant a mesura que canviaven la societat i les seves necessitats.

La confluència de tres fets històrics, com són la promulgació de la Llei d'educació del ministre Moyano (1857), l'informe de l'inspector Bruno Barnoya (1858) sobre la situació de les escoles als pobles del Baix Llobregat i la publicació de les dades del cens de 1860, on per primera vegada a Espanya es recullen informacions relatives a aspectes culturals, com ara el nivell d'alfabetització de la població, ens permeten compondre i contextualitzar una imatge molt completa de la realitat escolar dels pobles que constituïen l'antic partit judicial de Sant Feliu de Llobregat. Algunes dades aportades pel cens, com el nombre de dones analfabetes, per exemple, permet entendre les dificultats per a crear les escoles de nenes exigides per la Llei Moyano i denunciades per l'Informe Barnoya.

La trobada, en particular, de l'informe de Bruno Barnoya (1858) als arxius de la Universitat de Barcelona, especificant la situació de l'ensenyament en cada un dels pobles d'aquest partit, ens sembla particularment important per a fonamentar i construir la història de l'ensenyament a la comarca del Baix Llobregat. Cada un dels pobles que la constitueixen i que estiguin interessats a reconstruir la memòria dels seus centres educatius tenen aquí un referent inicial que considerem de gran transcendència.